

Бєлавін С.П.

Київський інститут менеджменту і бізнесу

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Робота присвячена визначенню соціально-психологічних особливостей комунікативної взаємодії молоді України, зокрема південного сходу, що характеризується як полінаціональний регіон. На тлі змін, що тривають, соціальної й політичної структури суспільства, змін у бік соціального індивідуалізму насамперед через значну диференціацію населення за економічною, етнічною та політичною ознаками спостерігається й трансформація уявлень молоді про етичні норми, життєві настанови й цінності та способи досягнення їх студентами.

У статті йде мова про виявлення комплексу взаємов'язаних і найбільш значущих ознак і факторної структури комунікативного профілю студентської молоді, яка дає змогу всебічно описати об'єкт дослідження.

Відмічається, що диференціація суспільства за ознакою референтності, посилення етнічної та мовної інтолерантності зумовлюють загострення соціальних суперечностей. Зростання міжетнічної напруженості актуалізує потребу в соціальних зв'язках – солідарності, ідентичності, належності до групи, сприяє прояву адаптивних способів поведінки народу, що закріпилися в минулому часі як найбільш вдалі. Уявлення про це взаємодіють із настановними утвореннями й формують конативні (поведінкові) структури етнічності, що задають способи внутрішньогрупової організації й мобілізації групи. Визначено, що феномени міжгрупового сприйняття зумовлені не лише реальними міжгруповими взаєминами, а й соціальним контекстом.

Зміст факторів і розподіл оцінок у межах їх основних ознак свідчать про тенденції до послаблення соціальних зв'язків, загальносоціальної, а також політичної індіферентності й посилення почуття ізольованості, відчуженості, недовіри. У такій ситуації розуміння чогось нового, невідомого відбувається шляхом порівняння зі звичними та відомими подібними явищами з власного досвіду. Це зумовлює загальний стан відчуження, упереджені ставлення, частий вибір агресії як засобу регулювання стосунків з оточенням.

Водночас у структурі мотиваційних орієнтацій у спілкуванні виділилися афіліативний компонент як украй вагомий для міжособових комунікацій, що актуалізує потребу соціальних зв'язків – солідарності, ідентичності, належності до групи. Особа прагне визначити певні соціальні та психологічні межі свого існування, аби посилити й утримати свою стабільність.

Ключові слова: комунікативна взаємодія, комунікативний профіль, поліетнічний простір, соціальна взаємодія.

Постановка проблеми. Сучасній соціально-психологічній та етнополітичній реальності притаманне зростання міжетнічних контактів. Міжкультурна взаємодія й комунікація супроводжуються зламом соціальних стереотипів, зміною ціннісних змістів. Це зумовлює увагу науковців до соціально-психологічних проблем міжгрупової та міжкультурної взаємодії, етнічної толерантності в полікультурному просторі [10; 11]. Зокрема, мова йде про співіснування та взаємодію етнічних спільнот, зокрема сучасної України, що є важливою умовою функціонування суспільства, у яке включений суб'єкт.

Перехідний період як особливий стан суспільства має тривалий, нестійкий і жорсткий характер, що формує довгострокові життєві настанови.

Диференціація суспільства за ознакою референтності, дискретизація суспільних відносин, посилення етнічної та мовної інтолерантності зумовлюють загострення соціальних суперечностей. Соціальна нестабільність актуалізує потребу в соціальних зв'язках – солідарності, ідентичності, належності до групи. Поширення цих явищ, посилення практицизму й індивідуалізму серед молоді, які виявилися в процесі нашого дослідження, також фіксують дослідники проблем соціалізації молоді.

На думку Є.І. Головахи, у соціумі останнім часом зростають прояви соціальної нетерпимості, яку він вважає соціопатією. Вона проявляється скрізь, де відбувається погіршення умов життя людей. Натомість, замість пошуку засобів

подолання такого стану речей, ведеться пошук винних і соціальних ворогів. У перші роки «перебудови» опитування громадської думки свідчили, що більшість опитаних були нетерпимими до партійних функціонерів і чиновників. Зі зростанням соціальних, економічних, політичних труднощів нетерпимість набувала розмитого характеру, поширювалася на представників різних соціальних груп, ставала агресивнішою.

До соціальних патологій, зокрема соціопатії, вважає Є.І. Головаха, призводить невизначена й нестала система норм і цінностей, масові порушення соціальної адаптації. Дослідник зазначає, що нетерпимість є культурою конфронтації, а консенсус – культурою компромісів, толерантності, вміння «поступатися принципами» заради інтересів суспільства [5].

При цьому зростання міжетнічної напруженості сприяє прояву найбільш характерних властивостей народу, притаманних йому в минулому часі, адаптивних способів його поведінки, що закріпилися як найбільш вдалі. Уявлення про них становлять важливу частину етнічної ідентичності, взаємодіють із настановними утвореннями й формують конативні (поведінкові) структури етнічності, що задають способи внутрішньогрупової організації й мобілізації групи.

1. Теоретичні підходи до вивчення соціальної взаємодії студентської молоді в поліетнічному просторі

За гуманістичною концепцією сутність людини в більшості сучасних поглядів розуміється як її становлення, у процесі якого людині ніщо не гарантовано, яке є принципово неоднозначним, навіть амбівалентним. Таку трансформацію щодо уявлень про сутність людини можна експлікувати за допомогою думки Г. Йонаса [8] про неможливість «знехтувати амбівалентністю» як такою, інакше б це принципово виключало б можливість з боку людини виявити власний незбагненний потяг до свободи. «Нові екзистенціалісти», наприклад, М. Полані [17], виходять із посилення, що не ізоляція індивіда від «інших» робить його буття «автентичним», а, навпаки, лише в діях з «іншими» він тільки й може бути таким.

Науковий дискурс у межах проблеми також досить широко розглянуто з позицій етнокультурного підходу. Поняття «етнос» уживається як у широкому, так і в більш вузькому значеннях. У першому, тобто широкому, значенні етнос (або етнічна група) визначається як група людей, яка історично склалася й пов'язана спільністю тери-

торії, де вона формувалася, спільністю мови, культури та особливостями її психічного складу.

Як зазначає О.М. Лозова, всі продукти, прояви, процеси культури є, по суті, актами комунікації, бо саме через комунікацію передається «відображене свідомістю світорозуміння». Етнічну свідомість визначають як одну з форм ставлення певного етносу до інших груп. На думку О.М. Лозової, етнічна свідомість продукує етнічний образ світу [13; 14; 15].

Етнічні стереотипи є важливим компонентом суспільної свідомості. Вони є когнітивним ядром етнічної ідентичності, її змістом У структурі етнічного образу, або етнічного стереотипу, виділяються етнічні настановні утворення (стереотипи, упередження, забобони), цінності й ціннісні орієнтації, психологічні універсалії. Коли виникає міжетнічне напруження, ці явища особливо виявляються та характеризують властивості етноспільноти як найбільш вдалі адаптивні способи поведінки. За визначенням В.С. Агеева, вони відрізняються яскравістю, рельєфністю, виразністю, представленістю в суспільній та індивідуальній свідомості, практичною гостротою й актуальністю [1].

Під соціальним стереотипом, на переконання С.А. Колосова, прийнято вважати емоційно насичений стійкий, ціннісно-визначений образ, який максимально стандартизований. В основі його появи лежать психологічні феномени генералізації, узагальнення, категоризації, схематизації інформації, отримані в досвіді. Соціальним стереотипам як регуляторам соціальних відносин притаманна поляризація якостей суб'єкта й об'єкта, а також жорстка фіксованість такої полярної дихотомії [9].

Але в будь-якому значенні етнос є сталою групою, існує як стійка система, що протиставляє себе всім іншим на основі розмежування «ми – не ми» («вони»), «свої – чужі», «кращі – гірші» тощо. І це визнання етнічним колективом своєї єдності є головною ознакою етносу, відображає у свідомості людей наявну його цілісність як системи. Але етнічна належність є продуктом не лише свідомості, а й природи людини, відображенням певної фізичної чи біологічної реальності. Усвідомлення людиною своєї належності до певної етноспільноти, ототожнення свого «я» з «ми», розмежування «ми – вони» стосовно «своєї» й «інших» спільнот, на думку Г.С. Лозко, посідає особливе місце серед суб'єктивних ознак нації та національної самосвідомості, яку можна дещо умовно назвати результатом самопізнання представників нації [12].

Про роль етносоціальних уявлень, що відображають сукупність поглядів, думок, переконань, вірувань, ідей, поданих у буденних формах мислення, а також легендах, міфах, прислів'ях і приказках, пише й О.М. Васильченко: «Етнічна ідентифікація як раціонально-пізнавальний акт – це усвідомлення себе як члена етнічної спільноти, усвідомлення свого місця серед етнічних груп, своєї позиції в системі міжетнічних стосунків. Результатом раціонально-пізнавального моменту ідентифікації є формування узгодженої системи групових етнічних уявлень (в якості елементів якої ми виділяємо певні етнічні образи з властивими їм цінностями, стереотипами, упередженнями, забобонами). Загальне знання об'єднує членів групи і є основою для дистанціювання від інших груп» [4].

Науковці визначають дещо різні позиції щодо цього питання, але існують деякі загальні для більшості авторів прийнятні характеристики етнічної ідентичності. У її основу покладено етнокультурні особливості (звичай, ритуали, національні риси побуту); антропологічний тип; спільність походження; єдність території, ареал, який може бути рухливим або стаціонарним; спільність цілей; державу; мову; національну поведінку, зумовлену національним характером, що спирається на традиційну звичаєвість; конфесіональні особливості; аксіологічну ознаку, тобто етнічну систему цінностей; найважливішою ознакою визначається самосвідомість етносу, «душа етносу» [18].

Сучасний соціальний психолог П.П. Горностай подає феномен «Ми» як символічну групову роль, коли індивідуальна самосвідомість витісняється різними формами групової свідомості, тобто особистість знеособлюється [6].

М.М. Слюсаревський зазначає: «Людське «Ми» ... давніше, ніж «Я». Тому індивідуальна психіка й дотепер далеко не завжди може протистояти соціетальній, остання часто сильніша за індивідуальну. Індивідуальна свідомість залежить від генераційних нашарувань свідомості масової, усередині якої вона функціонує, на особистість впливають квантифіковані порції світосприймання, сконцентровані в так званих соціальних стереотипах» [23].

На думку І.В. Данилюка, створення образу групового «Ми» може розумітися як детермінанта виникнення стереотипів внутрішнього й зовнішнього ворога [7].

Відомий соціальний психолог П.М. Шихірев вважає, що перспективи соціальної психології

пов'язані з дослідженнями взаємодії індивіда й суспільства як єдиного організму, що мають виконуватися на рівні реальності, яка зумовлюється загальнолюдськими цінностями. Він розуміє соціальну взаємодію як зв'язок соціальних суб'єктів (індивідуальних і колективних), що психологічно реалізується в ставленні до себе, одне до одного й до дійсності. П.М. Шихірев указує, що соціальні ознаки взаємодії розгортаються в процесі обміну в системі суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних взаємодій і ставлення до них, та наголошує, що варто вивчати процеси виникнення, функціонування й відмирання форм об'єктивації ціннісного ставлення в соціальному обміні, у реальній життєдіяльності [26].

Об'єктом взаємодії особистості, групи та суспільства як єдиного організму є образ, який визначають, за О.М. Васильченко, як форму «існування ціннісного ставлення; об'єктивованого переживання; матеріалу, з якого створюється групова й суспільна ідеологія, адже ідентичність – це ціннісне переживання своєї унікальності, подане в «Я-» або «Ми-» образах» [3].

Визначну роль у вивченні проблеми відіграли праці Б. Ф. Поршнєва, який, досліджуючи груповий феномен «ми – вони», вказав на первинність виникнення образу «вони», бо саме через усвідомлення цього поняття («вони» – це «не такі, як ми») спільнота може усвідомити себе як таку [20].

Б.Ф. Поршнєв стверджує, що еволюція феномена групового «Ми» має глибокі історичні корені. «Наскільки генетично стародавнім є це переживання, можна судити за психікою дитини, у якій наявне дуже чітке розрізнення всіх «чужих», причому зрозуміло, дуже випадкове, без розрізнення чужих небезпечних і безпечних тощо. Але включиться відразу дуже сильний психічний механізм: на «чужого» в разі спроби контакту виникає комплекс специфічних реакцій, включаючи плач, рев – заклик до «своїх» [19].

Він також дав ретельний аналіз соціально-психологічних явищ формування суб'єктивного та групового «ми», але підкреслив першість виникнення феномена «вони» («чужі»), що стало визначним соціальним фактом саме для розвитку соціальності індивіда. На думку автора, в первісному суспільстві «ми» – це завжди «люди» в прямому розумінні слова, тобто люди загалом, тоді як «вони» – не зовсім люди. Самоназва безлічі племен і народів в перекладі означає просто «люди». Це ще раз ілюструє, що в психологічному сенсі «ми» – дуже непроста психологічна категорія [21].

Проблемі комунікації присвячено багато соціально-психологічних досліджень. Традиційно її прийнято розуміти як смисловий аспект соціальної взаємодії та взаємного впливу культурних одиниць, обмін різними ідеями, інтересами, почуттями, настроями. На окрему увагу в межах запропонованої роботи заслуговує так звана міжнаціональна комунікація як система соціально-психологічних явищ і процесів, що виникають як наслідок внутрішньонаціональних зв'язків, безпосередньої взаємодії та спілкування людей різних національностей [10; 16].

Розуміючи комунікативну взаємодію в поліетнічному просторі саме так, ми відібрали певні методи та діагностичні методики для вияву основних характеристик етнічної ідентичності, особливостей комунікативного профілю молоді.

Соціальна й етнічна емпатія сама є перцептивним механізмом як емоційний відгук однієї людини на переживання іншого, як позитивне ставлення до іншого. У процесі емпатичної взаємодії формується система цінностей, що визначає поведінку у ставленні до інших. У її основі закладено механізм усвідомленої або неусвідомленої ідентифікації, яка є результатом порівнювання себе з іншими. Етнічна емпатія слугує психологічним механізмом збереження етносу, національної культури, національної самосвідомості. Етнічна емпатія актуалізується в ситуації етнічної розрізненості, коли люди неусвідомлено шукають собі подібних з однотипними настановами, традиціями, звичками, це наближено до таких показників, як «афіліація» та афіліативна мотивація взаємодії. Емоційна чуйність до переживань інших належить до найвищих моральних почуттів. Низькій рівень емпатії або суперечливі дані можуть свідчити про соціальний інфантилізм.

У дослідженні для встановлення рівня емпатії, а також потреби у схваленні використані методика діагностики соціальної емпатії й методика діагностики рівня полікомунікативної емпатії, методика діагностики мотивів афіліації, методика діагностики самооцінки мотивації схвалення, методика діагностики мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях.

Наступним параметром визначено особливості прийняття інших, що характеризується або високою толерантністю до інших, здатністю прийняття «інакшості», або визначеною мірою упередженості, схильністю ставитися до іншого індивіда, до певної групи інакше, ніж до решти. Це може бути зумовлено етнічними, культурними, статевими упередженнями. Упередження можуть

бути як позитивними, якщо ставитися до об'єкта упередженості доброзичливо, так і негативними, якщо виказувати висловлювати стосовно нього неприязнь.

Для встановлення рівня прийняття або упередженості в дослідженні використано методику діагностики прийняття інших.

Рівень особистісної установки «альтруїзм – егоїзм» свідчить про спрямованість гуманістичної життєвої позиції. Вона може бути спрямована або, з одного боку, на безкорисливе піклування про інших, нехтуючи власними інтересами, або, з іншого боку, на індивідуальність, байдужість до інших, на пошук задоволення власних потреб за рахунок інших. Альтруїзм зазвичай або детермінований, або корелює з емпатією: допомагаючи близьким, люди сприяють збереженню цілісності спільноти, генофонду тощо. У дослідженні для вивчення соціально-психологічної настанови «альтруїзм – егоїзм» особистості використано методику діагностики особистісної установки «альтруїзм – егоїзм».

Ще одна характеристика важлива для дослідження – це соціально-психологічна активність особистості, що дає змогу визначити провідні потреби – мотиватори особистості. Соціально-психологічна активність може виступати як ініціативний вплив особи або суспільства, спільноти, етносу на навколишнє середовище, на інших людей і на себе, змінюючи умови їхньої життєдіяльності й розвиваючи організаційну структуру та психіку. Вона теж може бути різноспрямованою: або корисною та прогресивною, або шкідливою для інших людей. Для встановлення домінуючої потреби прагнення влади, досягнення успіху, тенденції до афіліації як потреби в прийнятті групою та поваги використано методику діагностики мотиваторів соціально-психологічної активності особистості.

Потреба людини у спілкуванні, в емоційних контактах, схильність людини шукати подібних до себе особливо виявляється у фрустраційних ситуаціях. Люди, що схильні до афіліації, відчують тривогу, страждання, якщо відсутня можливість спілкування. У цьому сенсі афіліація може бути мотиваційною змінною, демонструючи різницю в схильності до людської взаємодії та спілкування.

Агресія досить ретельно досліджена, наприклад, Ю.М. Антоняном і В.В. Гульдманом (1991) тощо. Результати цих досліджень можна підсумувати так: 1) агресія не є неминучою реакцією на ситуації фрустрації, оскільки людину можна навчити неагресивної поведінки так само, як вона

навчається агресії, 2) на поведінку людини впливає те, яке значення має для неї ситуація фрустрації: від цього залежить, наскільки інтенсивно вона реагуватиме на неї [2].

Іншою поширеною групою способів реагування на ситуації фрустрації є захисні механізми. Теорія захисних механізмів розроблялася в контексті психоаналізу З. Фрейда та інших, де визначено форми поведінки, які можуть використовуватися для захисту, такі як заперечення регресія, раціоналізація, придушення тощо, їх функції й механізми. Проте проблема, що існує, за їх допомогою не вирішується, натомість досягається лише тимчасове емоційне благополуччя. Тому захисні механізми можуть виконувати свою адаптивну функцію, якщо їх використовують як один із тимчасових засобів регуляції поведінки людини у важких ситуаціях [25].

Саме ці критерії перевірено за допомогою методики визначення деструктивних установок у міжособистісних стосунках, методики діагностики ворожості, методики діагностики типологій психологічного захисту, тесту діагностики агресивної поведінки, експрес-діагностики рівня соціальної ізоляваності особистості.

Отже, використано такі психодіагностичні методики:

1. Методику діагностики соціальної емпатії. Соціальна емпатія, власне, розуміється як механізм соціального сприймання, оснований на усвідомленій або неусвідомленій ідентифікації, на здатності порівнювати себе, свою особистість, стани й поведінку з іншими, що проявляється в афективному ставленні до них. Емоційний відгук залежить від того, наскільки адекватно сприймаються переживання інших, і причин, що їх викликали. Методика складається з 33 стверджень, передбачає бінарні рівні згоди з ними та спрямована на виявлення в різних життєвих ситуаціях емоційної чуйності до переживань інших. Основна мета – визначення рівня емпатійних тенденцій; індекс емпатійності визначається шляхом додавання збігів відповідей «так» і «ні» згідно з ключем. Отже, обрана методика дає змогу ґрунтовніше проаналізувати такий параметр, як соціальна емпатія представників етномовних груп.

2. Методику діагностики рівня полікомунікативної емпатії, що складається з 36 стверджень, кожне з яких передбачає одну відповідь із 8 варіантів, що дають змогу встановити характеристику окремих складників емпатії та рівень емпатійності за кожним зі складників. Ефективна комунікативна взаємодія значною мірою залежить від *здатності*

особистості до прийняття ролі іншої людини, яка визначається рівнем розвитку когнітивної емпатії в процесі сприйняття людини людиною. Тобто суб'єкт мусить піднятися над суб'єктивним, «зв'язати на потреби й інтереси «іншого» і тим самим подолати упередженість до нього.

3. Методику діагностики особистісної установки «альтруїзм-егоїзм», спрямовану на вивчення соціально-психологічної установки особистості й виявлення альтруїзму; за умовами методики передбачаються бінарні варіанти відповіді («так» або «ні») на 20 запитань; альтруїзм, бажання допомогти, виражені здебільшого, якщо сума балів становить більше ніж 10, навпаки, якщо менше ніж 10 – тим більший прояв егоїстичних тенденцій. Методику використано в дослідженні для вивчення установки особистості на альтруїзм чи прояв егоїстичних тенденцій, які виявляються за певним критерієм соціального сприймання в міжгруповій взаємодії як одного з визначених параметрів предмета дослідження.

4. Методику експрес-діагностики рівня соціальної ізоляваності особистості (Д. Рассел та М. Фергюссон), що складається з 20 стверджень і передбачає 4 варіанти відповідей за запропонованою інструкцією. Основна мета – визначення індексу егоцентризму, рівня егоцентричної спрямованості особистості, її центрованості на себе, який виявляється шляхом підрахунку речень, що містять інформацію щодо випробуваного й виражено займенником або дієсловом першої особи однини.

5. Методику, спрямовану на визначення деструктивних установок у міжособових стосунках (В.В. Бойко), за умовами якої передбачено бінарні варіанти відповіді («так» або «ні») на 25 запитань. Вони дають можливість виявлення завуальованої жорстокості, негативізму в судженнях, наявності особистого досвіду негативного спілкування з оточуючими, а також можливість установити показники негативних комунікативних установок.

6. Методику діагностики типологій психологічного захисту (Р. Плутчик в адаптації Л.І. Васермана, О.Ф. Єришева, О.Б. Клубової та інших), яка складається з 97 стверджень, передбачає бінарний рівень згоди з ними і спрямована на визначення основних типів еґо-захисту за запропонованими 8 шкалами (заперечення, проєкція, регресія, витіснення, компенсація, заміщення, інтелектуалізація, реактивні утворення).

7. Методику діагностики ворожості (за шкалою Кука – Медлей), яка складається з 27 стверджень

і передбачає 6 варіантів ступеню згоди з ними, допомагає встановити рівень показників інтенсивності стосунків за шкалами цинізму, агресивності, підозрілості, ворожості до інших.

8. Тест діагностики агресивної поведінки, тобто демонстрації переваги в силі або її застосування стосовно іншої особи або групи та прагнення заподіяти шкоду (опитувальник Б. Басса й Р. Дарки в адаптації Л.Г. Почебут), складається з 40 стверджень. Ствердження потребують бінарної оцінки, що передбачає їх розподіл за такими шкалами: вербальна агресія, фізична агресія, предметна агресія, емоційна агресія, самоагресія. Визначення рівня агресії за допомогою саме цієї методики може допомогти в аналізі міжжетнічних конфліктів, можливості превенції та стабілізування соціальної ситуації в поліетнічних спільнотах.

9. Методику діагностики мотиваторів соціально-психологічної активності особистості, яка складається з 15 стверджень, стосовно яких треба виявити 5 ступенів згоди, основана на теорії мотивації Д. Мак Клеелланда. Вона допомагає визначити провідні потреби й мотиви особистості. Доцільність застосування цієї методики підтверджена тим, що показники, отримані в результаті її застосування, допоможуть указати на особливості соціально-психологічної активності особистості в міжгруповій комунікації.

10. Методику діагностики мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І.Д. Лада-нов, В.А. Уразасва), що складається з 20 стверджень, які потребують 4 рівня згоди відповідно до шкал із визначенням орієнтації, і спрямована на визначення основних комунікативних орієнтацій, їх гармонійності в процесі формального спілкування. Ця методика має допомогти більш ретельно дослідити мотиваційний компонент міжособових комунікацій, який, на нашу думку, відображує один із аспектів соціальної взаємодії, зокрема визначення основних комунікативних орієнтацій.

11. Методику діагностики прийняття інших (за шкалою Фейя), яка передбачає 18 прямих і зворотних суджень, що потребують 5 варіантів відповідей за пропонованою шкалою, спрямована на вивчення ступеню інтенсивності стосунків та особливості прийняття інших.

12. Методику діагностики мотивів афіліації (А. Мехрабін), яка складається з двох шкал по 30 і 32 твердження, що передбачають 7 рівнів згоди з ними, призначається для виявлення двох мотивів особистості, а саме: потреби бути прийнятим оточуючими, тісно взаємодіяти з ними і страху бути

знехтуваним іншими, а отже, внутрішнього дискомфорту й напруження.

Усі вищезгадані методики запозичені зі збірника психологічних тестів за редакцією Н.П. Фетіскіна [24].

13. Правдивість відповідей перевірялася за методикою діагностики самооцінки мотивації схвалення (тест-опитувальник на щирість відповідей С. Марлоу й Д. Крауна). Варіант шкали прагнення схвалення соціально-бажаних відповідей, бажання отримати підтримку оточуючих стосовно висловлювань і вчинків, мати вигляд відповідності до соціальних норм передбачає бінарні відповіді на 20 стверджень [22].

2. Факторна структура профілю соціальної взаємодії молоді південно-східного регіону України

У дослідженні взяли участь 180 випробуваних із числа студентів 3–5 курсів трьох загальногуманітарних вищих навчальних закладів з різною спрямованістю спеціальностей (економічна, педагогічна, юридична, готельний бізнес, туристичні послуги) міста Бердянськ: Азовського регіонального інституту управління Запорізького національного технічного університету, Бердянського державного педагогічного університету ім. П.Д. Осипенко, Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Вік респондентів – у межах від 19 до 23 років включно, за статтю респонденти розподілені відносно порівну, з незначною перевагою осіб жіночої статі.

Вибір досліджуваних для проведення дослідження саме студентської аудиторії вмотивований кількома причинами: по-перше, це найактивніша соціальна група; по-друге, саме в студентському віці соціально-когнітивні механізми особистості набувають відносно сталого вигляду; по-третє, у цьому віці людина, як правило, остаточно набуває національної та етнічної ідентичності.

Також узято до уваги те, що м. Бердянськ і Бердянський район можна характеризувати як полінаціональний і полілінгвістичний регіон, а мовою, якій надається перевага в родині, може бути не лише російська та українська, а й болгарська, грецька, азербайджанська тощо.

Інструментальною базою дослідження стала сукупність 13 тестових методик і методи статистичного аналізу результатів шляхом проведення стандартних процедур із використанням комп'ютеризованої системи обробки статистичних даних SPSS 20.0.

З індикаторів вищезгаданих методик складений опитувальник із 433 питань і запропонований випробуваним. Усі шкали уніфіковані, тобто

доведені до однієї форми відповіді, що має п'ять варіантів оцінювання суджень (повністю згоден, частково згоден, ставлюсь нейтрально, частково не згоден, зовсім не згоден). Відповіді респондентів фіксувалися в спеціальній таблиці.

Зауважимо, що здійснено факторизацію даних за методом головних компонент з обертанням Varimax із нормалізацією Кайзера. Для перевірки міри використання факторного аналізу щодо цієї вибірки використано критерій адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (0,683) і критерій сферичності Бартлетта (0,000), що визначає нормальність розподілу змінних. Інтерпретація даних відбувалася з урахуванням середніх значень. Побудовано факторну структуру комунікативних уподобань студентської молоді південно-східного регіону України.

Результати факторного аналізу отриманих емпіричних даних дали змогу виділити найбільшу кількість зв'язків між рівнем полікомунікативної емпатії, особистісної установки «альтруїзм – егоїзм», прийняття інших, мотиваторів соціально-психологічної активності особистості, мотивів афіліації, самооцінки мотивації схвалення.

Вони дають можливість визначити деякі особливості комунікативного профілю студентської молоді, що до певної міри презентує її соціально-психологічний портрет з погляду специфіки соціальних настанов у процесі соціальної перцепції в полінаціональному соціальному просторі.

За результатами факторного аналізу із застосуванням вторинної факторизації виділили п'ять факторів. Сумарна дисперсія за результатами факторного аналізу дорівнює 51,8%.

Структуру першого однополюсного фактору (пояснює 18,4% дисперсії), який отримав назву «Соціальна відчуженість», репрезентують твердження переважно з методики діагностики соціальної ізолюваності особистості.

Перший фактор визначило об'єднання таких індикаторів: «Люди навколо мене, але не зі мною» (,802); «Я відчуваю себе ізолюваним від інших» (,788); «Я відчуваю себе покинутим» (,788); «Я відчуваю себе виключеним та ізолюваним іншими» (,785); «Я відчуваю себе абсолютно самотнім» (,782); «Мої соціальні відносини та зв'язки поверхові» (,733); «Мені немає з ким поговорити» (,723); «Немає нікого, до кого я міг би звернутися» (,717); «Я зараз більше ні з ким не близький» (,656) «Мені здається, що оточуючі мене не люблять» (,636).

Вони дають нам уявлення про послаблення соціальних зв'язків і почуття ізолюваності, від-

чуженості, недовіри тощо. Посилення відчуженості молоді від соціуму, від держави, її індивідуалістичні орієнтації, прагнення відмовитися від розв'язання загальних соціальних завдань спостерігаються в чималій частині випробуваної молоді.

Частково це можна, звичайно, пояснити впливом кризового стану соціально-економічного та соціально-політичного середовища. Проте, з іншого боку, в межах дослідження звертає увагу наявність розрізнення в поліетнічному просторі культурних явищ, прийняття яких у «своєй» культурі посилює переживання відчуження «чужого». Тобто в міжкультурній комунікації поняття «чужий» набуває ключового значення в результаті зіткнення звичного і незвичного, спонукає розуміти його в найширшому значенні – як усе, що перебуває поза межами зрозумілих, звичайних і відомих явищ. Протилежне ж до нього поняття «свій» поширюється на те коло явищ навколишнього світу, які людина сприймає як знайомі, звичні, саме собою зрозумілі.

Це, вочевидь, має як позитивні, так і негативні сторони. Позитив полягає в тому, що носіїв «чужої» культури несвідомо відокремлюють від «своєї», що виконує доконечну для певної спільноти функцію збереження її ідентичності, цілісності та специфічності. Негатив же – у більш чи менш свідомому прагненні ізолювати одних людей від інших, заохоченні зневажливого ставлення до інших, створенні перешкод для рівноправної міжкультурної комунікації. Це створює ситуацію відчуження, відповідно до якої розуміння чогось нового, невідомого відбувається шляхом порівняння зі звичними й відомими явищами з власного досвіду, що призводить до стереотипізації, схематизації одиниць соціального світу.

Другий однополюсний фактор (пояснює 9,2% дисперсії) названо «Афіліативна мотивація». Він поєднав такі ознаки: «Я цілком можу розраховувати на щирість мого співрозмовника» (,767); «Обидва, мій співрозмовник і я, намагаємось догодити один одному» (,734); «Мені подобається проводити час у бесідах із ним» (,730); «Я щиро намагаюся зрозуміти наміри мого співрозмовника» (,710); «Мій співрозмовник уважає мене гідним поваги» (,694). Структуру цього фактору репрезентують індикатори з методики діагностики мотиваційних орієнтацій у міжособових комунікаціях. Це дало підстави виділити з-поміж таких орієнтацій афіліативний компонент як найвагоміший у міжособовому спілкуванні.

Особистість прагне визначити певні соціальні та психологічні межі свого існування, щоб

підсилити свою стабільність. Для цього вона намагається ідентифікуватися з певною спільнотою. Потреба в етнічній безпеці має бути зумовлена збереженням, відтворенням і вільним розвитком етноспільноти як етнокультурної цілісності, де кожний індивід забезпечує позитивну ідентичність прагненням до позитивної самооцінки, а також шляхом підвищення статусу та престижності власної спільноти.

У кризовому суспільстві нерідко саме етнічна ідентичність спроможна забезпечити людині почуття безпеки та позитивної ідентичності. Тому не дивно, що на етнічну ідентичність як вид ідентичності соціальної припадає найбільше навантаження в орієнтації індивідів у суспільстві.

Третій фактор, вклад якого в сумарну дисперсію становить 9,2%, отримав назву «Вербальна агресія – Толерантність». На перший погляд він має двополосну структуру, до нього увійшли показники: «Коли я розгніваний, я викрикую найбільш злобну лайку» (,841); «Я говорю багато непристойних слів» (,828); «У сильному гніві я використовую міцне слівце, лаюся» (,817); «Порнографія огидна» (-,579); «Іноді, замість того, щоб простити людину, я намагаюся відплатити тим самим» (,424). Структуру цього фактору репрезентують твердження з різних методик, які загалом дають уявлення про інвективну поведінку, але на іншому полюсі демонструється лояльність до порнографії, що цілком зрозуміло, якщо проаналізувати зміст непристойних слів, лайок.

Спрямованість і прояви агресії в молоді характеризуються перевагою вербальної агресії й частіше сексуально забарвленим контекстом. Агресивний емоційний стан як форма психологічного захисту в ситуації загрози власній ідентичності й самоствердженню супроводжується проявами ворожості щодо певного об'єкта. Їх, у свою чергу, супроводжують процеси стереотипізації та фіксації уявлень про створюваний «образ ворога».

Прикметно, що, з одного боку, частині сучасній молоді притаманні грубість у спілкуванні, бійки, зниження критичності до негативної асоціальної поведінки, а з іншого – вербальна агресія свідчить не лише про прагнення заподіяти психологічну шкоду, джерелом якого можуть бути стан невизначеності, фрустрація тощо, а й прагнення самоствердитися.

До четвертого фактору (вклад у сумарну дисперсію 7,8%), що має біполярний характер, увійшли такі ознаки: «Нерозумно переживати те, що відбувається в кіно або про що читаєш у книзі» (,801); «Я дуже переживаю, коли дивлюся фільми» (-,735);

«Я людина, яка ніколи не плаче» (,713); «Люди говорять мені, що я всьому вірю» (-,593). Він визначений як «Емоційність – Індиферентність».

Структуру цього фактору розкривають, з одного боку, підвищену емоційність, чутливість, емпатійність, а з іншого – емоційну тупість, байдужість, недовірливість (вочевидь, захисну), браваду, дефіцит деперсоналізованої довіри до світу загалом.

Найбільш уразливою соціальною групою в період кризи виявляються молодь і діти. Вони не можуть протиставити обставинам власний досвід, який ще не є достатнім, їхніх ресурсів не вистачає для обрання адекватної стратегії долаючої поведінки, що сприяє поширенню в молодіжному середовищі індиферентності, прагматизму, егоїзму, байдужості до інших, етнічної нетерпимості, навіть цинізму. Але їм доступно вдаватися до захисних механізмів.

П'ятому однополюсному факторові (пояснює 7,2% дисперсії) дано назву «Упередженість». Його утворено показниками двох методик – діагностики ворожості й діагностики прийняття інших. «Буває так: робиш людям добро, а потім шкодуєш про це, тому що вони платять невдячністю» (,765); «Люди не завжди чесно поводяться з іншими людьми» (,726); «Більшість працівників на підприємствах і закладах намагаються поцупити все, що погано лежить» (,679).

Їх зміст становить для нас недовіру до «інших» як наслідок каузальної атрибуції, приписування іншим негативних (у цьому конкретному випадку) мотивів, поведінки тощо. Упередженість може спричинити негативні наслідки та ефекти міжгрупового сприймання, а саме: стигматизацію, непорозуміння, конфлікти, дискримінацію за ознаками мови або належності до певного етносу, обмеження позитивного досвіду соціальних контактів.

Висновки і пропозиції. Отже, отримані дані дають змогу побудувати факторну структуру, описати деякі важливі соціально-психологічні особливості комунікативного профілю студентської молоді з південно-східного регіону України. Привертає увагу те, що на тлі змін, що тривають, соціальної й політичної структури суспільства, змін у бік соціального індивідуалізму, насамперед через значну диференціацію населення за економічною, етнічною і політичною ознаками спостерігається й трансформація уявлень молоді про етичні норми, життєві настанови й цінності та способи досягнення їх студентами.

Зміст факторів «Соціальна відчуженість», «Афіліативна мотивація», «Вербальна агресія – Толерантність», «Емоційність – Індиферентність» та «Упе-

редженість» і розподіл оцінок у межах їх основних ознак свідчать про тенденції до послаблення соціальних зв'язків, загальносоціальної, а також політичної індиферентності й посилення почуття ізольованості, відчуженості, недовіри. Виникає ситуація, відповідно до якої розуміння чогось нового, невідомого відбувається шляхом порівняння зі звичними та відомими подібними явищами з власного досвіду. Це зумовлює загальний стан відчуження, упереджені ставлення, частий вибір агресії як засобу регулювання стосунків з оточенням.

Водночас у структурі мотиваційних орієнтацій у спілкуванні виділилися афіліативний компонент як украй вагомий для міжособових комунікацій, що актуалізує потребу соціальних зв'язків – солідарності, ідентичності, належності до групи. Особа прагне визначити певні соціальні та психологічні межі свого існування, аби посилити й утривалити свою стабільність. Отже, феномени міжгрупового сприйняття зумовлені не лише реальними міжгруповими взаєминами, а й соціальним контекстом.

Список літератури:

1. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие. Социально-психологические проблемы. Москва : МГУ, 1990. 240 с.
2. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. Криминальная патопсихология. Москва : Наука, 1991. С. 129–139.
3. Васильченко О.М. Методи психосемантики в дослідженні соціальних уявлень. *Соціальна психологія*. 2004. № 2 (4). С.19–37.
4. Васильченко О. Уявлення молодих українців про українців. *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С. 123–133.
5. Головаха Е.И. Социальные патологии посткоммунистического общества. *Политическая мысль*. 1994. № 4. С. 36–45.
6. Горноста́й П.П. Психологічний феномен «Ми». *Соціальна психологія*. 2006. № 2. С. 88–96.
7. Данилюк І.В. Мова як чинник згуртованості групового «Ми». *Соціальна психологія*. 2008. № 3. С. 105–112.
8. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. Київ : Лібра, 2001. 400 с. Друк. за виданням : Jonas Hans. Das Prinzip Verantwortung. Frankfurt am Main, 1979.
9. Колосов С.А. Манипулятивные стратегии дискурса ненависти. *Критика и семиотика*. Вып. 7. Новосибирск, 2004. С. 248–256.
10. Крысько В.Г. Социальная психология : словарь – справочник. Минск : Харвест ; Москва : АСТ, 2001. 668 с. С. 175–177.
11. Лебедева Н.М. Этническая толерантность в поликультурных регионах России. Москва : Институт этнологии и антропологии РАН, 2002. 296 с.
12. Лозко Г.С. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігійознавчий аспект : навчальний посібник. Київ : АртЕК, 2001. 304 с.
13. Лозова О.М. Мова в етнічній картині світу. *Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Психологічні науки»* : збірник наукових статей. Вип. 13. Київ : КиМУ, 2009. С. 110–123.
14. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості. Київ : Освіта України, 2007. 402 с.
15. Лозовая О.Н. Психология этнического сознания в Украине: история, настоящее, перспективы. *Историческая психология: истоки и современное состояние* : монография / под науч. ред. И.Н. Ковалы, В.И. Подшивалкиной, О.В. Яремчук. Одесса : Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, 2012. С. 115–129.
16. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 452 с.
17. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии. Москва : Прогресс, 1985. 344 с.
18. Помиткін Е.О. Психологічні механізми духовного розвитку сучасного професіонала. *Соціальна психологія*. 2010. № 4. С. 47–54.
19. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории: (Проблемы палеопсихологии). Москва : Мысль, 1974. 488 с.
20. Поршнев Б.Ф. Противопоставление как компонент этнического самосознания. Москва : Наука, 1973. 346 с. С. 163–184.
21. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. Москва : Наука, 1979. С. 73–126 ; 84–96.
22. Психологические тесты / сост. С. Касьянов. Москва : Эксмо, 2006. 608 с. С. 358–360.
23. Слюсаревський М.М. «Ми» і «Я» в сучасному світі: Вибрані твори. Київ : Міленіум, 2009. 340 с. С. 113–120.
24. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. 490 с. С. 193–197.
25. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». Москва : Академический Проект, 2011. 123 с.
26. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. Москва : ИП РАН, КСП+, Академический Проект, 1999. 447 с.

**Bielavin S.P. PECULIARITIES OF SOCIAL COMMUNICATION
AND INTERACTION OF STUDENT YOUTH IN POLYETHNICAL SPACE OF UKRAINE**

The work is devoted to the definition of socio-psychological features of the communicative interaction of Ukrainian youth, especially the southeast that is characterized as a polyethnic region. Against the background of ongoing changes in the social and political structure of society, changes in the direction of social individualism, primarily because of the significant differentiation of the population on economic, ethnic and political grounds, there is also a transformation of young people's ideas about ethical norms, attitudes and values and ways of reaching their students.

The paper deals with the identification of a set of interrelated and most significant features of a factor structure of the communicative profile of young students which allows us to describe comprehensively the object of the study.

It is noted that the differentiation of society based on reference, the strengthening of ethnic and linguistic intolerance leads to the exasperation of social contradictions. The growth of inter-ethnic tensions highlights the necessity for social connections – solidarity, identity, group membership, promotes the adaptive ways of people's behavior which have become fixed as the most successful in the past. This conception interacts with the educational formations and forms conative (behavioral) structures of ethnicity that specify the methods of intragroup organization and mobilization. It is determined that phenomena of intergranular perception are caused not only by real intergroup relationships but also by social context.

The content of factors and the distribution of ratings within their main features indicate tendencies to easing of social ties, generally social, political indifference, and reinforce the sense of isolation, alienation, and distrust. In such a situation, understanding something new, unknown, occurs by comparing it with familiar and known similar phenomena from one's own experience. This leads to a general state of alienation, prejudiced attitudes, frequent choice of aggression as a means of regulating relations with others.

At the same time, in the structure of motivational orientations in communication, the affiliate component stood out as very important for interpersonal communication, which actualizes the need for social connections – solidarity, identity, belonging to the group. The individual seeks to determine certain social and psychological boundaries of his existence in order to strengthen and maintain his stability.

Key words: *communicative interaction, communicative profile, multiethnic space, social interaction.*